

प्रकरण पाचवे

निष्कर्ष : समस्या व उपाययोजना

प्रकरण पाचवे

निष्कर्ष: समस्या व उपाययोजना

या प्रबंधामध्ये कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेच्या कार्याचा व सभासदांना झालेल्या लाभाचा अभ्यास केला आहे. तथ्य संकलना-साठी कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेच्या वार्षिक अहवालांचा वापर केला आहे. तसेच काही माहिती पतसंस्थेच्या सेक्रेटरी लेखनिक यांचेशी चर्चा करून मिळवलेली आहे.

अभ्यासाचा विषय पतसंस्थेचा एकूण विकास व व्यवहारांशी संबंधित असल्याने पतसंस्थांचा विकास व पतसंस्थांची गरज थोडक्यात स्पष्ट केली आहे . व त्यानंतर संस्थेच्या प्रगतीचे विवेचन केले आहे.

या अभ्यासात कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेची स्थापना, कासेगांव शिक्षण संस्थेचा इतिहास, संस्थेची सभासद संख्या, भांडवल रचना, ठेव रचना, संस्थेने केलेल्या कर्ज पुरवठ्याचे स्वरूप व नफा इत्यादी व्यवहारांचा अभ्यास करून त्याप्रमाणे स्पष्टीकरण केले आहे.

या स्पष्टीकरणावरून, मिळालेल्या आकडेवारीवरून व माहितीवरून कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेच्या स्थितीबाबत पुढील निष्कर्ष काढता येतात.

- १) कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेच्या स्थापनेपासून सन १९८१-८२ या वर्षापर्यंत तपासणी वर्ग "ब" मिळाला असून सन १९८२-८३ या वर्षापासून आजपर्यंत "अ" वर्ग मिळाला आहे. ही गोष्ट संस्थेच्या कार्यात्मक गुणवत्तेच्या विकासाची द्योतक आहे.

- २) या पतसंस्थेची सभासद संख्या प्रतिलक्षी अर्थात मंदगतीने वाढलेली दिसते. कारण सभासद संख्येची वाढ संस्थेतील कायम सेवकांच्या संख्येवर अवलंबून असते. त्याचप्रमाणे कासेगांव शिक्षण संस्थेच विस्तार निवडक व मर्यादीत असल्याने ही वाढ कमी आढळते.
- ब) पतसंस्थेच्या भांडवल उभारणीच्या साधनांपैकी भागभांडवल हे प्रमुख साधन आहे. पतसंस्थेने सभासद करून घेताना कमीतकमी पांच भाग खरेदी करण्याची अट घातल्याने सभासद संख्या वाढीबरोबर भागभांडवलात प्रचंड वाढ झालेली दिसते. सन १९७४-७५ ते सन १९९१-९२ या काळात भागभांडवलात एकूण ४८७१ ५ इतकी वाढ झाली आहे. व वार्षिक सरासरी वाढ २६.६१ ५ इतकी झालेली आहे. सन १९७५-७६ या वर्षी प्रती सभासद भागभांडवल प्रमाण १७६ रुपये होते. ते सन १९९१-९२ या वर्षी ४,५०७ रुपये प्रती सभासद झाले. संस्थेने आपले भांडवल वाढविण्यासाठी भागभांडवल मर्यादा वेळोवेळी वाढविलेली आहे. सध्या ती २०,००,००० रुपये आहे.
- ४) संस्थेच्या खेळत्या भांडवलातही मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली दिसते. सन १९७४-७५ ते सन १९९१-९२ या काळात एकूण खेळत्या भांडवलात ५८३०% वाढ दिसते. त्या काळात खेळत्या भांडवलात वार्षिक सरासरी वाढ २७.७२ ५ इतकी आहे. सन १९७५-७६ या वर्षी प्रती सभासद खेळते भांडवल ५२९ रुपये होते. ते सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद १६११६ रुपये झाले.
- ५) संस्थेने आपले भांडवल वाढविण्यासाठी वाढती कर्जाची मागणी पूर्ण करण्यासाठी सांगली जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेकडून सुरवातीपासूनच कर्ज घेतले आहे. सन १९७५-७६ या वर्षी सांगली जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेकडून घेतलेले प्रती सभासद कर्ज १४२ रुपये होते ते सन १९९१-९२ यावर्षी सभासद ४२०७ रुपये इतके झाले.

- ६) पतसंस्थांचे भांडवल वाढविण्याच्या दृष्टीने ठेवींना फार महत्त्व आहे. कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेनेसुध्दा मुदत ठेवी, दामदुप्पट ठेवी आवर्ती ठेवी व कायम ठेवी स्विकारल्या आहेत. सन १९७५-७६ ते सन १९९१-९२ या वर्षा अखेरीस एकूण ठेवीतील वाढ ९२८० % आढळते. याचे कारण सभासदांना संस्थेवरती दाखविलेला विश्वास होय. सन १९७५-७६ या वर्षी प्रती सभासद ठेव ८७ रुपये होती. ती सन १९९१-९२ या वर्षी प्रतीसभासद ४१८० रुपये झाली.
- ७) कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेने मुदत ठेवीचा महत्तम विनीयोग केला आहे. त्याचा निदर्शक म्हणजे पतसंस्थेची उलाढाल व प्रगती होय. सन १९७५-७६ या वर्षी प्रती सभासद मुदत ठेव ८७ रुपये होती ती सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद २६ रुपये झाली म्हणजे त्यात घट झालेली दिसते. त्याचे कारण म्हणजे संबंधीत कालावधीत ठेवीची मुदत संपल्याने सदर ठेवी परत करण्यात आल्या व नव्या मुदत ठेवी मिळविणे संबंधित वर्षात शक्य झाले नाही.
- ८) आवर्ती ठेव योजना पगारदार आणि सामान्य लोकांच्या दृष्टीकोनातून महत्त्वाची ठरते. कारण या योजनेमुळे बचत करण्याची सवय लागते. संस्थेने सन १९८०-८१ पासून ही योजना स्वीकारली आहे. सन १९८०-८१ या वर्षी प्रती सभासद आवर्ती ठेव ९६ रुपये होती ती सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद ७८४ रुपये झाली. याचे कारण सभासदांना आवर्ती ठेवीची महती पटल्यामुळे त्यांना अनकुल प्रतिसाद दिला.
- ९) संस्थेने आर्थिक दृष्ट्या सक्षम बनण्याच्या हेतुने दामदुप्पट योजना सन १९८१-८२ पासून स्वीकारलेली आहे व तिला सभासदांच्याकडून उत्तम प्रतीसाद मिळालेला दिसतो. सन १९८१-८२ या वर्षी प्रतीसभासद दामदुप्पट ठेव ३९ रुपये होती ती सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद ७०२ रुपये झाली.

१०) संस्थेने भांडवल वादविण्यासाठी कायम ठेव स्वीकारण्यास सुरवात केली. सभा-
सदांवी भांडवलाची कमाल मर्यादा ५०००.०० रुपये ओलंडल्यानंतर ५% इतकी १०
रक्कम कायम ठेवीत जमा होते. या ठेवीवरती सध्या १६% व्याज दिले जाते.
या पतसंस्थेच्या कायम ठेवीत लक्षणीय वाढ झालेली दिसते. सन १९८५-८६
या वर्षी प्रती सभासद कायम ठेव ६.३० रुपये होती ती सन १९९१-९२ या
वर्षी २६६८ रुपये इतकी वाढली.

११) कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेच्या ताळेबंद पत्रकावरून
असे आढळते की, सन १९८०-८१ ते सन १९८६-८७ आणि सन १९८८-८९
ते सन १९९१-९२ या कालावधीत नॅशनल सेव्हिंग सर्टीफिकेटमध्ये केलेली
गुंतवणूक स्थिर आहे. सन १९७६-७७ ते सन १९७९-८० आणि सन १९८७-८८
या वर्षी नॅशनल सेव्हिंग सर्टीफिकेटमध्ये गुंतवणूक केलेली नाही.

संस्थेने सांगली जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेच्या शेअर्समध्ये केलेल्या
गुंतवणुकीच्या प्रतीवर्षी वार्षिक वाढीच्या दर सरासरी एक ते तीन पटीने वाढलेला
आढळतो. मात्र राजारामबापू पाटील सहकारी साखर कारखाना लि., राजाराम-
नगर च्या शेअर्समधील गुंतवणूक सन १९८८-८९ वगळता स्थिरच आहे.

कायम ठेव रिझर्व्ह फंडाच्या बाबतीत सन १९८१-८२ आणि सन १९८२-८३
ही वर्षे वगळता प्रतीवर्षी १.१५ ते २ पटीने वाढ झालेली दिसते. एकूण गुंतवणूक
रचनेबाबतसुद्धा गुंतवणूक वाढ ०.२९ ते ५.६० पटीने आढळते. पतसंस्थेच्या
आर्थिक स्थैर्याच्या दृष्टीने विविध क्षेत्रात केलेली भांडवल गुंतवणूक फायदेशीर
ठरणार आहे.

१२) पतसंस्थेच्या उद्दीष्टांमधील सभासदांना अल्प दराने कर्ज पुरवठा करणे हे
महत्वाचे उद्दीष्ट आहे. आधुनिक युगात सर्व स्तरावर कर्जाची नितांत गरज
भासते. कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेने सभासदांना

जास्तीत जास्त कर्ज पुरवठा करण्यासाठी विधी व उपविधीमध्ये वेळोवेळी बदल केले व कर्जाची मर्यादा २५,०००.०० रुपये पर्यंत वाढविली आहे.

सन १९८५-८६ मध्ये कर्ज मर्यादा वाढविल्यामुळे व कर्जाची वसुली सर्वात जादा झाल्यामुळे यावर्षी कर्ज रक्कमेतील वार्षिक वाढ सर्वात जास्त म्हणजे २००% आहे. या उलट सन १९९०-९१ या वर्षी कर्ज रक्कमेतील वार्षिक वाढ सन १९८९-९० शी तुलना करता १९% नी घटलेली दिसते. त्याचे कारण सभासदांची कर्जास घटलेली मागणी होय. सन १९७६-७७ या वर्षी प्रती सभासद कर्ज पुरवठा ८७०.९१ रुपये होता तो सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद २१,०७६.४७ रुपये झाला. म्हणजेच संस्थेने सभासदांना मोठ्या प्रमाणात कर्ज पुरवठा करून सभासदांच्या गरजा भागविण्याचा प्रयत्न केलेला दिसतो.

१२) संस्थेने पोटनियम क्रमांक ६० ब नुसार अल्प मुदतीचा कर्ज पुरवठा मालमत्ता व किरकोळ दुरुस्ती, शेती, समारंभ, लघुउद्योग, शिक्षण व इतर कारणांसाठी केलेला आहे. कोष्टक क्रमांक ४:२ वरून असे दिसते की सभासदांनी अलीकडच्या काळात अल्पमुदतीच्या कर्जासच जादा मागणी केलेली आहे. अल्प मुदतीचा म्हणजे महिन्यास एक या प्रमाणे समान २६ हप्त्यात अगर २६ पेक्षा कमी हप्त्यात परतफेड करावयाचे कर्ज. सन १९७६-७७ या वर्षी प्रती सभासद अल्पकालीन कर्ज पुरवठा २४२.७८ रुपये होता तो सन १९९१-९२ या वर्षी प्रतीसभासद २१,०७६.४७ रुपये झाला.

सन १९७६-७७ या वर्षी मालमत्ता व किरकोळ दुरुस्ती या कारणांसाठी प्रती सभासद कर्ज पुरवठा १२.५० रुपये होतो तो सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद ९,३११.२५ रुपये झाला.

संस्थेने शेतीसाठी केलेला अल्पकालीन कर्ज पुरवठा अत्यंत कमी आहे. सन १९७६-७७ या वर्षी शेतीसाठी केलेल्या कर्ज पुरवठ्याचे प्रमाण प्रती

सभासद २१.६३ रुपये होते ते सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद १०२.३० रुपये झाले.

संस्थेने विविध प्रकारच्या समारंभांसाठी केलेल्या कर्ज पुरवठ्यात वाढ झालेली आढळते. सन १९७६-७७ या वर्षी विविध समारंभासाठी केलेला कर्ज पुरवठा १५.३८ रुपये होता. तो सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद ५०१.२७ रुपये झाला.

संस्थेने लघु उद्योगांसाठी फक्त दोनच वर्षी कर्ज पुरवठा केला आहे. त्याचे प्रमाण अनुक्रमे २.५५% व ०.७०% आहे. हे प्रमाण फारच कमी आहे.

संस्थेने उच्च शिक्षणासाठी फक्त सहाच वर्षी कर्ज पुरवठा केला आहे तो एकूण कर्ज पुरवठ्याच्या ६.५७ % आहे.

संस्थेने इतर कार्यासाठी केलेल्या कर्ज पुरवठ्याचे प्रमाण सर्वात जादा आहे. सन १९७६-७७ या वर्षी इतर कार्यासाठी प्रती सभासद १९०.८० रुपये कर्ज पुरवठा केला होता तो सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद १६,४९७.७० रुपये केला.

- १४) संस्थेने पोटनियम क्रमांक ६० ब नुसार मध्यम मुदतीचाही कर्ज पुरवठा केला आहे. मध्यम मुदतीचे कर्ज म्हणजे महिन्यात एक याप्रमाणे समान ६० किंवा ६० पेक्षा कमी परंतु ३६ पेक्षा जादा हप्त्यांमध्ये वसूल करावयाचे कर्ज हे प्रामुख्याने मालमत्ता व किरकोळ दुरुस्ती, शेती, समारंभ, लघु-उद्योग, व्यापार, शिक्षण, पुर्वीचे कर्ज परत करण्यासाठी आणि इतर कार्यांसाठी केला आहे. संस्थेने मध्यम मुदतीचा कर्ज पुरवठा सन १९८९-९० पासून बंद केलेला आहे.

कोष्टक क्रमांक ४:३ वरुन असे दिसते की, सन १९७६-७७ या वर्षी प्रती सभासद मध्यम कालीन कर्ज वाटप ६२८.१२ रुपये होते ते सन १९८८-८९ या वर्षी प्रती सभासद २९६.४५ रुपये झाले म्हणजेच मध्यम कालीन कर्ज पुरवठा घटला आहे. त्याचे कारण संस्थेने मध्यम मुदतीचा कर्ज पुरवठा जादा न करण्याचे धोरण स्विकारले.

सन १९७६-७७ या वर्षी मालमत्ता व केरकोठ दुरुस्ती यावरती प्रती सभासद केलेला मध्यमकालीन कर्ज पुरवठा ८४.६१ रुपये होता तो १९८८-८९ या वर्षी प्रती सभासद १३६.५४ रुपये आहे. संस्थेने शेतीसाठी केलेला मध्यम मुदतीच्या कर्ज पुरवठ्याचे प्रमाण फारच कमी आहे. व याचे कारण सभासदांनी संबंधित कारणासाठी कमी मागणी केली. सन १९७६-७७ या वर्षी शेतीसाठी केलेला प्रती सभासद कर्ज पुरवठा २८.३६ रुपये होता तो सन १९८७-८८ या वर्षी ११७.९९ रुपये प्रती सभासद झालेला दिसतो.

तसेच संस्थेने विविध प्रकारच्या समारंभासाठी केल्या गेलेल्या मध्यम कालीन कर्ज पुरवठ्याचे सन १९७६-७७ या वर्षी प्रती सभासद प्रमाण ३४.६१ रुपये होते. ते सन १९८७-८८ यावर्षी प्रती सभासद १७६.९९ रुपये झाले म्हणजेच त्यात वाढ झालेली दिसते.

संस्थेने लघुउद्योगासाठी दोन वर्षी मध्यमकालीन कर्ज पुरवठा केला आहे. त्याचे प्रमाण अनुक्रमे १.३७%, ९१.२४% आहे. म्हणजेच ते फारच कमी आहे.

त्याचप्रमाणे संस्थेने व्यापारासाठीही दोनच वर्षे मध्यमकालीन कर्ज पुरवठा केला आहे. जो एक टक्क्यापेक्षा कमी आहे.

संस्थेने उच्च शिक्षणासाठी केलेल्या मध्यम मुदतीच्या कर्ज पुरवठ्याचे वाटपही दोनच वर्षे केले आहे जे १.२४% आणि २.८३% आहे. हे प्रमाणही फारच कमी आहे.

सभासदांनी संस्थेकडून पूर्वी घेतलेले कर्ज परत करण्यासाठी सभासदांना केलेल्या कर्ज पुरवठ्याचे प्रमाण एकूण कर्ज पुरवठ्याच्या २% इतके आहे.

संस्थेने इतर कार्यासाठी केलेल्या कर्ज पुरवठ्याचे प्रमाण घटत गेलेले दिसते. त्याचे कारण सभासदांना मध्यम मुदतीचे कर्ज कमी देण्याचे संस्थेचे धोरण होय. सन १९७६-७७ यावर्षी इतर कारणांसाठी प्रती सभासद ४८०.९२ रुपये कर्ज दिले होते. ते सन १९८८-८९ यावर्षी प्रती सभासद १५९.९१ रुपयांपर्यंत घटलेले दिसते.

१५) संस्थेचे रोणेबाकी कर्जाचे वसूल कर्जाशी असणारे प्रमाण स्थूलपणे ९३.०४ ते १३१.१० या दरम्यान आढळते.

१६) तुलनात्मकदृष्ट्या अन्य वित्तीय संस्थांपेक्षा सेवकांच्या सहकारी पतसंस्थेचा हेतू व्यापक आहे. म्हणजेच नफ्यावर लक्ष केंद्रीत न करता सभासदांना पुरविल्या जाणाऱ्या सेवासुविधा व कल्याणकारी सेवांच्यावरती लक्ष पुरविले जाते. कोष्टक क्रमांक ४:५ मध्ये शिल्लक नफा व चालू वर्षाचा नफा यांचा समावेश आहे. सन १९७६-७७ साली एकूण नफा १३,०५३.९१ रुपये होता तो सन १९९१-९२ या वर्षी ३,०७,५८०.७५ रुपये झाला. म्हणजेच नफ्यात प्रचंड वाढ झालेली दिसते. सन १९७८-७९ यावर्षी एकूण नफ्यात झालेली वार्षिक वाढ सर्वात कमी म्हणजे ३% आहे. त्याचे कारण पतसंस्था नव्याने स्थापन झाल्याने सुरवातीस नफ्याचे प्रमाण कमी आढळते. सन १९७६-७७ या वर्षी प्रती सभासद नफा ९२.७५ रुपये होता. तो सन १९९१-९२ या वर्षी प्रती सभासद ७८६.६५ रुपये पर्यंत वाढलेला आढळतो.

१७) पतसंस्थेस होणारा एकूण नफा विविध घटकांच्यामध्ये विभागला जातो. कासेगांव शिक्षण संस्थेच्या सेवकांची सहकारी पतसंस्था एकूण नफ्याच्या २५% रक्कम राखीव निधीत जमा करते. सन १९७६-७७ ला राखीव निधी ३२६३.५० रुपये होता. तो सन १९९१-९२ या वर्षापर्यंत ७६,८९५.२० रुपये पर्यंत वाढला.

पतसंस्था सभासदांना त्यांनी संस्थेशी केलेल्या व्यवहाराच्या संस्थेच्या १२% सभासद लाभांश वाटते. सन १९७६-७७ यावर्षी एकूण नफ्याच्या ४४.६८% सभासद लाभांश वाटला. तर सन १९७७-७८ ते सन १९९१-९२ या काळात प्रती वर्षी सरासरी ६६.७३ % सभासद लाभांश वाटप केला आहे.

पतसंस्थेस एखाद्यावेळी नफा कमी झाल्यास सभासदांना १२% लाभांश वाटला याचा म्हणून लाभांश समीकरण निधीचीही तरतुद केली आहे. या निधीत एकूण नफ्याच्या एक टक्क्यापेक्षा कमी रक्कम जमा केली आहे. मात्र १९८६-८७ या वर्षी १.११% आणि सन १९९०-९१ या वर्षी १.५२% रक्कम जमा केलेली आहे.

संस्थेने अधिलाभांश समीकरण निधीमध्ये एकूण नफ्याच्या सरासरी ०.२५% रक्कम जमा केली आहे. व नोकर वर्गास दिला गेलेला बोनस एकूण नफ्याच्या सरासरी १.८८% एवढा आहे.

संस्थेने तारणपत्र किंमत चढउतार निधीत एकूण नफ्याच्या ०.१२% रक्कम जमा केली आहे. धर्मादाय निधीत एकूण नफ्याच्या सरासरी १.८०% रक्कम जमा केलेली आहे.

संस्थेने स्वतःच्या मालकीची इमारत उर्भ करण्यासाठी निव्वळ नफ्यातून सन १९९१-९२ अखेर ह्या निधीत २,४२,४५०.०० रुपये जमा केले आहेत.

दिनावेतन काम करणाऱ्यांना अंथोने चार वर्षे मानधन अदा केले. ते एकूण नफ्याच्या सरासरी १.९१% एवढी रक्कम सदरचे मानधन म्हणून अदा केली आहे.

संस्थेने सभासद कल्याण निधीत एकूण नफ्याच्या सरासरी एक टक्का किंवा त्यापेक्षा कमी रक्कम या निधीत जमा केली आहे. स्पेशल इमर्जन्सी रिझर्व्ह फंडात रक्कम नफ्याच्या सरासरी ०.९२% जमा केली आहे.

संस्थेने सन १९८५-८६ पासून बुडीत कर्ज निधी उभा केला आहे. त्यामध्ये एकूण नफ्यातून प्रतीवर्षी सरासरी ०.८७% रक्कम जमा केली आहे. तसेच इतर उपयुक्त कारण निधीत एकूण नफ्याच्या ०.५७% रक्कम जमा केली जाते. संस्थेच्या सन १९७६-७७ ते १९८४-८५ या कालावधीत एकूण नफ्याच्या सरासरी १.७९% एवढी रक्कम शिल्लक नफा दिसतो.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येईल की, संस्था स्वतःच्या पायावरती भक्कम उभी असून संस्थेच्या ठेवी, भांडवल, कर्ज वितरण आणि नफा यामध्ये लक्षणीय वाढ झाली आहे.

५.१ पतसंस्थेच्या समस्या :

पहिल्या चार प्रकरणांमध्ये संस्थेची प्रगती कशी झाली याचे विवेचन केले आहे. या प्रकरणांमध्ये संस्थेच्या समस्यांचा अभ्यास करणार आहोत. इतर संस्थांप्रमाणे पगारदार नोकरांच्या पतसंस्थांना भांडवल, व्यवस्थापन, कर्ज वसुलीबाबत गंभीर स्वरूपाच्या प्रश्नांना तोंड द्यावे लागत नाही. तरी सुध्दा त्यांच्या काही समस्या समजावून घेणे व त्यांचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

- १) पगारदार नोकरांची पतसंस्था ही एकाच संस्थेच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या व्यक्तींची संस्था असते. संस्थेचे सभासदत्व खुले असल्याने जे कर्मचारी संस्थेचे सभासद आहेत त्यांचीच कर्जविषयक गरज पूर्ण होते. परंतु जे सभासद नाहीत त्यांना कर्ज पुरवठा होत नाही. त्यामुळे त्यांना इतर संस्थेकडे विशेषतः सावकारांच्याकडे कर्ज मागणी करावी लागते. शिवाय अन्य संस्थांकडून आवश्यक तेवढे कर्ज उपलब्ध होवू शकत नाही. त्यामुळे संस्थेचे सभासद व बिगर सभासद यांच्या आर्थिक प्रगतीत दरी निर्माण होते.
- २) उच्च स्तरावरील संघ संस्थेचा अभाव असल्याने पगारदार नोकरांची जिल्हा पातळीवर किंवा राज्य पातळीवर संघटना नाही. त्यामुळे संस्थांना एकमेकांच्या अडचणी समजू शकत नाहीत.
- ३) पतसंस्था सभासदांना ज्या कारणासाठी कर्ज देते त्याच कारणासाठी कर्ज रक्कम वापरली जाते किंवा नाही याची पाहणी केली जात नाही. त्यामुळे सभासद गरज नसताना, चैनीसाठी, किरकोळ कारणासाठी कर्ज घेतात. व त्याचा योग्य विनीयोग न झाल्यामुळे सभासद कायम कर्ज बाजारी राहतो. त्याचा परिणाम सभासदांच्या कुटुंबियांवरती होतो. कारण कर्ज ह्या हेतूमातून जमा होत असल्याने सभासदांचे वेतन घटते व त्यामुळे सभासदांच्या कुटुंबियांवर आर्थिक पेचप्रसंग उद्भवतात.
- ४) पतसंस्थांच्या ठेवींना सरकारचे पाठबळ नसते. त्यांना ठेवी विमा योजना लागू नसते. परंतु बँकेतील ठेवींना सरकारचे पाठबळ असल्याने बँका बुडू शकत नाहीत. मात्र पतसंस्था बुडण्याची शक्यता असल्याने सभासद आपल्या ठेवी बँकेत ठेवणे पसंत करतात. परिणामी पतसंस्थेचे भांडवल वाढू शकत नाही.
- ५) पगारदार नोकरांच्या पतसंस्थेचे सभासद सुशिक्षित असूनसुद्धा त्यांना ताळेबंदपत्रकाचे आकलन असत नाही. तसेच संस्थेचे सर्व व्यवहार सभासदांना तपासण्यासाठी खुले असतानासुद्धा त्यांची कोणीही दखल घेत नाही.

- ६) सभासद नागरी बँका व पतसंस्था दोन्हीकडून कर्जे घेतात तेव्हा बँका व पतसंस्थांनी सभासदांना कर्जे देतेवेळी योग्य दखल घ्यावी म्हणजे सभासद कर्जबाजारी रहाणार नाहीत.
- ७) पतसंस्थेस नागरी बँका व व्यापारी बँका यांचेबरोबर स्पर्धा करावी लागते. या स्पर्धेत पतसंस्था टिकू शकत नाहीत.
- ८) पतसंस्थेच्या कार्यक्षेत्रातील कर्जे घेताना अन्य पतसंस्थेचे ना हरकत पत्र घेण्याची सुविधा उपलब्ध नाही त्यामुळे एकच व्यक्ती अनेक पतसंस्थेचे कर्ज घेते. परिणामी धकबाकीची समस्या वाढते.
- ९) गरजू सभासदांच्या वाढत्या मागण्या पतसंस्थेस पूर्ण करता येत नाहीत. म्हणजेच संस्थेचे विधी, उपविधी व व्यवहार्यता यामध्ये सांगड घालता येत नाही.

५:२ * सूचविण्यात आलेल्या उपाय योजना :

- १) सभासद ज्या कारणांसाठी कर्ज घेतात त्याच कारणासाठी वापरतात किंवा नाही याची पाहणी करण्यात यावी. त्यासाठी वेगळी यंत्रणा उभा करावी.
- २) पतसंस्थांच्या ठेवींना ठेवी विमा योजना लागू करण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न करावेत म्हणजे त्यांच्या भांडवलात वाढ होण्यास मदत होईल.
- ३) पतसंस्थांनी सोन्याच्या तारणावरती कर्ज पुरवठा करावा.
- ४) संस्थेचे सभासद, कर्मचारी यांना संस्थेच्या कामकाजाविषयी व प्रगत व्यवस्थापनाविषयी शिक्षण, प्रशिक्षण व मार्गदर्शन द्यावे.
- ५) संस्थेने वैद्यकीय कारणांसाठी अल्प व्याजाने कर्ज उपलब्ध करून द्यावे.

- ६) सभासदांना अन्य व्याजदराने कर्ज पुर्वथा करून घ्यावा याबाबत अंतर्गत भांडवल वाढविण्याचा प्रयत्न करावा.
- ७) संस्थेने भांडवल वाढविण्यासाठी सभासदांना सक्तीची बचत करणे भाग पाडावे तसेच बचत ठेव स्विकारण्यास सुरुवात करावी म्हणजे ठेवी वाढतील.
- ८) संस्थेने खर्चावरती नियंत्रण ठेवून खर्च कमी करण्याचा प्रयत्न करावा.
- ९) संस्थेने सभासदांना किमान सत्रातून एकदा तरी एकत्रित करून ठेवीमध्ये वाढ करण्याचे आवाहन करावे.
- १०) सभासदांनी अनेक पतसंस्थांकडून कर्ज घेवून कर्ज बाजारी होवू नये म्हणून कार्यक्षेत्रातील पतसंस्थांचे बँकेप्रमाणे ना हरकत दाखले घ्यावेत.
- ११) जेव्हा जेव्हा सभासदांना पगारापोटी वाटीव महागाई भत्त्याच्या थकबाक्या मिळतात किंवा नव्याने वेतन सुधारणा होते तेव्हा मिळणाऱ्या थकबाकीतील किमान २५ टक्के रक्कम संबंधित सभासदांनी पतसंस्थेकडे कायम ठेव म्हणून ठेवावी. त्यासाठी आवश्यक तो विधी, उपविधी सभासदांच्या मान्यतेने करून घ्यावा.
- १२) मध्यम मुदतीचा कर्ज पुरवठा करण्याचे धोरण संस्थेने पुर्वीप्रमाणे स्वीकारावे.